

Μακεδονικά

Τόμ. 1

Νικολάου Κ. Κασομούλη, Αγωνιστού του
Εικοσιένα, Μακεδόνας, Ενθυμήματα Στρατιωτικά
της Επανάστασης των Ελλήνων 1821-1833.
Εισαγωγή και σημειώσεις υπό ΓΙΑΝΝΗ
ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ. Τόμ. Α' Αθήναι 1939. Σελ. οξ'+464 .

Ι. Κ. Βασδραβέλλης

doi: [10.12681/makedonika.9240](https://doi.org/10.12681/makedonika.9240)

Copyright © 2016, Ι. Κ. Βασδραβέλλης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βασδραβέλλης Ι. Κ. (2017). Νικολάου Κ. Κασομούλη, Αγωνιστού του Εικοσιένα, Μακεδόνας, Ενθυμήματα Στρατιωτικά της Επανάστασης των Ελλήνων 1821-1833. Εισαγωγή και σημειώσεις υπό ΓΙΑΝΝΗ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ. Τόμ. Α' Αθήναι 1939. Σελ. οξ'+464 . *Μακεδονικά*, 1, 550-555. <https://doi.org/10.12681/makedonika.9240>

φα — μεταφράσεις ἐκ κωδίκων τοῦ τουρκικοῦ ἀρχείου Βεροίας καὶ τῶν ἀρχείων Κοινοτήτων τινῶν τῆς Χαλκιδικῆς — διαφωτίζουν ἰδίως τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Βερμίου καὶ τῆς Χαλκιδικῆς καὶ συμπληρῶνουν ἢ ἐπανορθῶνουν τὰ μέχρι σήμερον καὶ ἐξ ἄλλων πηγῶν γνωστά.

Ἐκ τῆς συντόμου ταύτης ἐπισκοπῆσεως τοῦ περιεχομένου καταφαίνεται καὶ ἡ σπουδαιότης τῆς συμβολῆς τοῦ κ. Ἰ. Βασδραβέλλη εἰς τὴν ἔρευναν τῆς περιόδου, ἣν πραγματεύεται. Ὁ αὐστηρὸς βεβαίως ἐπιστήμων ἱστορικὸς θὰ ἐπεθύμει μεγαλυτέραν συντομίαν ἰδίως εἰς τὴν ἔκθεσιν γεγονότων γνωστῶν καὶ ἐξ ἄλλων ἔργων. Ἡ μέθοδος ἐξ ἄλλου τῆς διὰ βιογραφίων ἐξιστορήσεως ἱστορικῶν γεγονότων, ἐφ' ὅσον δὲν πρόκειται περὶ μονογραφίων, εἶναι ἡ συνήθης παρ' ἡμῖν καὶ εἰς αὐτὴν ἀρέσκονται οἱ ἀσχολούμενοι κυρίως μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς τουρκοκρατίας, ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ πάντοτε ἡ ὀρθή. Καὶ ἡ παράθεσις ὀλοκλήρου τοῦ κειμένου ἐγγράφων, ἐνῶ περικοπὴ τις θὰ ἤρκει, βλάπτει τὴν συνοχὴν τῆς ἀφηγήσεως. Ἀλλ' αὐτὰ καὶ ἄλλα τινὰ διὰ τὸν αὐστηρὸν ἐπιστήμονα. Ὁ κ. Βασδραβέλλης ὁμῶς «ἀφίνει εἰς τοὺς μᾶλλον εἰδικωτέρους νὰ συνεχίσουν καὶ ὀλοκληρώσουν εἰς τὸ μέλλον τὴν προσπάθειάν του». Σήμερον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ κ. Βασδραβέλλης εἶναι ἀπὸ τοὺς καλυτέρους μελετητὰς τοῦ τμήματος τούτου τῆς μακρᾶς ἱστορίας μας, δὲν θεωρῶ δὲ ἀναγκαῖον νὰ ἐπαναλάβω ἐνταῦθα ὅτι γενικῶς ἡ ἔρευνα τῆς Μακεδονίας εἶχε καθυστερήσει παρ' ἡμῖν, οὔτε δὲ καὶ νὰ τονίσω ἰδιαιτέρως ὅτι ἡ ἀληθὺς μεγάλη συμβολὴ τῶν Μακεδόνων εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα τοῦ 1821 δὲν εἶχε τύχει τῆς δεοῦσης προσοχῆς καὶ ἐκτιμήσεως ὑπὸ τῶν ἱστορικῶν μας. Καὶ εἰς τοῦτο ὀφείλεται ἡ σημασία τοῦ βιβλίου τοῦ κ. Ἰ. Βασδραβέλλη, ὅτι δίδει τὴν καλυτέραν μέχρι τοῦδε εἰκόνα τῶν ἀγώνων καὶ θυσιῶν τῶν Μακεδόνων εἰς τοὺς ὑπὲρ τοῦ Ἑθνους ἀγῶνας καὶ ἀποτελεῖ σήμερον ἐπικαίρον ἀνάγνωσμα.

Εἰς τὴν μεταφορὰν τῆς χρονολογίας τῶν ἐν τέλει σελ. 241-290 παρατιθεμένων ἐγγράφων παρεισέφρησαν σφάλματά τινα, τὰ ὁποῖα δὲν θεωρῶ ἄσκοπον νὰ ἐπανορθώσω ἐνταῦθα, τοσοῦτ' ἄλλο καθ' ὅσον ἡ μεταφορὰ αὕτη ἐγένετο ὑπ' ἐμοῦ τοῦ ἰδίου κατὰ παράκλησιν τοῦ συγγραφέως. **Ἑγγρ. 4**, ἀντὶ 22 Μαΐου γράφε 22 Ἰουνίου. **Ἑγγρ. 9**, ἀντὶ 28 Ὀκτωβρίου γρ. 4 Ὀκτωβρίου. **Ἑγγρ. 10, 16, 17, 18, 19, 20, 23, 28, 29, 34, 35, 36** καὶ **37**, πρέπει νὰ προστεθῇ μία μονὰς εἰς τὴν ἡμερομηνίαν ἐκάστου μηνός, διότι τὸ τουρκικὸν ἔτος 1237 εἶναι δίσεκτον· ἔγγρ. π. χ. 10 ἀντὶ 23 Ὀκτ. πρέπει νὰ γραφῇ 24 Ὀκτ., ἔγγρ. 16 ἀντὶ 11 Μαρτ. πρέπει νὰ γραφῇ 12 Μαρτίου καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς. **Ἑγγρ. 13**, ἀντὶ 20 Ἰαν. γρ. 1 Φεβρ. **Ἑγγρ. 14**, ἀντὶ 29 Ἰαν. γρ. 10 Φεβρ. **Ἑγγρ. 15**, ἀντὶ 22 Ἰαν. γρ. 3 Φεβρ. **Ἑγγρ. 22**, ἀντὶ 28 Μαρτ. γρ. 7 Ἀπρ. **Ἑγγρ. 31**, ἀντὶ 14 Αὐγ. γρ. 26 Ἰουλίου.

Α. ΣΙΓΑΛΑΣ

Νικολάου Κ. Κασομούλη, Ἀγωνιστοῦ τοῦ Εἰκοσιένα, Μακεδόνας, *Ἐνθυμήματα Στρατιωτικὰ τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων 1821-1833*. Εἰσαγωγή καὶ σημειώσεις ὑπὸ ΓΙΑΝΝΗ ΒΛΑΧΟΓΙΑΝΝΗ. Τόμ. Α' Ἀθῆναι 1939. Σελ. οξ' + 464.

Ἡ σπουδαιότης τῶν Στρατιωτικῶν Ἐνθυμημάτων τοῦ Νικολάου Κασομούλη ἐπιτρέπει εἰς ἡμᾶς νὰ δημοσιεύσωμεν ἐνταῦθα κατὰ σειρὰν τρία σημειώματα ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ πρώτου τόμου ὑπὸ τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη,

τῶν κ. κ. Ἰωάννου Κ. Βασδραβέλλη, Γιάννη Ἀργ. Τόζη καὶ Εὐαγγέλου Στ. Τζιάτζιου.

1. Τοῦ κ. Ἰ. Κ. Βασδραβέλλη. — Ἐνῶ στὴν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα βωμοὶ καὶ τρόπαια καὶ τελετὲς καὶ ἀγάλματα καὶ προτομέες στήνονται γιὰ νὰ δοξάσουν τοὺς στρατηγοὺς καὶ ναυάρχους τοῦ μεγάλου μας ἀγῶνα τοῦ 1821, ἐδῶ ψηλὰ λησμονιὰ καὶ πάχνη σκέπαζε ὡς τώρα θυσίεις κι' ἀνδραγαθήματα, καταστροφή καὶ ἐρήμωσι πού τράβηξαν οἱ Μακεδόνες, οἱ ἀθάνατοι αὐτοὶ νεκροί, οἱ προπομποὶ στοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ξεσήκωμα τοῦ ἔθνους μας. Ἀνάμεσα λοιπόν σ' αὐτὴ τὴ λησμονιὰ ξεπήδησε τελευταῖα ὁ πρῶτος τόμος τῶν «Στρατιωτικῶν Ἐνθυμημάτων τῆς Ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων» τοῦ Μακεδόνα ἀγωνιστοῦ τοῦ 21, τοῦ Νικολάου Κ. Κασομούλη. Ἡ νεώτερη Ἑλληνικὴ ἱστορία χρεωστεῖ στὸν ἱστοριοδίφη κ. Γιάννη Βλαχογιάννη ἀνεκτίμητους ἐθνικοὺς θησαυροὺς, πού χάρις στὸ ζήλο καὶ τίς προσπάθειές του σώθηκαν καὶ εἶδαν τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος. Κοντὰ σ' αὐτὴ προστίθεται τώρα τὸ ἔργο τοῦ Κασομούλη. Εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν «Ἐνθυμημάτων τοῦ Κασομούλη» συνέβαλε βεβαίως καὶ ἡ πρωτοβουλία τοῦ σεμνοῦ ἀπογόνου τῶν Δραγοῦμηδων κ. Φιλίππου Δραγοῦμη, πού χάρις σ' αὐτὸν ἀνέλαβεν ἡ «Πάγγιος Ἐπιτροπὴ» τὰ ἔξοδα τῆς ἐκτυπώσεως τῶν «Ἐνθυμημάτων».

Ἡ σημασία τῶν «Ἐνθυμημάτων» γιὰ τὴ νεώτερη ἱστορία μας εἶναι σημαντικὴ κι' ἀκόμη σημαντικώτερη γιὰ τὴν ἰδιαιτέρη ἱστορία τῆς Βορείου Ἑλλάδος.

Στὴν εἰσαγωγή του ὁ Βλαχογιάννης ἐξετάζει τὸν συγγραφέα καὶ τὸ ἔργο του, κατόπιν παραθέτει βιογραφικὸ σημείωμα καὶ περιγραφὴ τοῦ χειρογράφου. Στὴν ἀρχὴ χτυπᾷ ἀλύπητα τὸ λογιωτατισμὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ 21 καὶ θεωρεῖ καὶ τὸν Σιατιστινὸ συγγραφέα τῶν «Ἐνθυμημάτων» καὶ ἀγωνιστὴ τοῦ 21 θῦμα δασκαλιστικοῦ τῆς ἐποχῆς του. Μὰ καὶ ἄλλους πολλοὺς ἱστοριογράφους τῆς Ἐπαναστάσεως κρίνει καὶ ἐπικρίνει ὁ Βλαχογιάννης. Ἐχοντας ὑπ' ὄψει τὸν Κασομούλη καὶ ἄλλες πηγές συμπληρώνει τὴ βιογραφία τοῦ ἀγωνιστοῦ κατόπιν. Δὲν πρόκειται νὰ ἐπεκταθοῦμε ἐδῶ πολὺ. Θὰ προσπαθήσουμε νὰ δώσωμε μόνο μιὰ μικρὴ εἰκόνα γιὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ πρώτου αὐτοῦ τόμου καὶ νὰ ἐξετάσουμε στὸ τέλος τοῦ σημειώματός μας μερικές λεπτομέρειες, πού ἀφοροῦν τὸν ἀρματολισμὸ καὶ τὸν ἀγῶνα στὴ Βόρειο Ἑλλάδα.

Ὁ Νικόλαος Κώστα Κασομούλης ἦταν Σιατιστινός, ἴσως κατ'ἔργο ἀπὸ παλαιότερη οἰκογένεια τῆς Κοζάνης — δὲν ἐπιμένω σ' αὐτό, οὔτε κι' ἔχει σημασία μεγάλη — βέβαιον εἶναι ὅτι γεννήθηκε καὶ μεγάλωσε στὴν Σιάτιστα. Ἡ μητέρα τοῦ Κασομούλη Σουλτάνα ἦταν Βλατισιώτισσα καὶ συγγένευε μὲ τὴν οἰκογένειαν τῶν μεγαλοτσελνικίδων Φαρμακαίων. Εἶχε λοιπόν ὁ Κασομούλης μέσα του τὸ ἔξυπνο καὶ νοικοκυρεμένο πνεῦμα τῶν Σιατιστινῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν τόλμη καὶ τὸν πατριωτισμὸ τοῦ βουνήσιου Βλατισιώτου. Ἀπάνω σ' αὐτὰ τὰ δύο χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα ξετυλίγεται ὁλόκληρη ἡ ζωὴ τοῦ ἀγωνιστοῦ.

Ὁ Κασομούλης ξεκίνησε τὸ Φλεβάρη τοῦ 1820 ἀπὸ τίς Σέρρες, ὅπου ἐμπορευόνταν ὁ πατέρας του, μὲ ἐμπορικὴ ἀποστολὴ γιὰ τὴν Αἴγυπτον καὶ περνώντας στὴν ἐπιστροφή ἀπὸ τὴν Σμύρνη μυσήθηκε στὸ μυστήριον τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας, μόλις 22 χρονῶν τότε, ἀπὸ τὸν κρητικὸ γιατρὸ καὶ Φιλικὸ Μιχαὴλ Ναύτη.

Με μεγάλο ένθουσιασμό ο Κασομούλης έμαθε τη μελετωμένη εξέγερσι του "Εθνους κι' άφου τακτοποίησε γρήγορα τις ύποθέσεις του, γύρισε στις Σέρρες, όπου ύπήρχε σπουδαίο κέντρο τής Φ. Ε. με επί κεφαλής τó Δεσπότη Χρύσανθο. 'Ο Κασομούλης ήλθε σέ στενή έπαφή με τούς εκπροσώπους τής Φ. Ε. "Οταν όμως ξινεν εκεί γνωστό τó κίνημα στις 'Ηγεμονίες κι' ή σφαγή του Πατριάρχη και των Συνοδικών, ο Κασομούλης, κατά συμβουλήν του πατέρα του, έφυγε για την Σιάτιστα κ' έτσι απέφυγε τή σύλληψί του, άπ' την όποία δέν γλύτωσαν οι Σερραίοι Φιλικοί και προύχοντες.

'Η Δυτική Μακεδονία είχε κι' αυτή άρχίσει νά κινείται' στή Σιάτιστα γίνεται μιά τοπική σύνοδος κι' άποφασίζεται όπως ο Κασομούλης μαζί με 25 παληκάρια, άφου έλθη σέ έπαφή με τόν άρματωλό τής Καστανιάς Διαμαντή, νά πάγη στο Μωριά ως έπίσημος άπεσταλμένος των περί των 'Αλιάκμονα Δυτικομακεδόνων και νά έπικοινωνήσῃ με την Κεντρική Διοίκηση.

'Ο Κασομούλης λοιπόν, άφου συνεννοήθηκε με τόν Διαμαντή στην Καστανιά και με τόν 'Εμμ. Παπα στην Κασσάνδρα κι' έφωδιάσθηκε και με άλλα συστατικά, δίνοντας έτσι μεγαλυτέραν έκτασι και σημασία στην άποστολή του, άνεχώρησε για την Τριπολιτσά. "Ο,τι έκθέτει στα 'Ενθυμήματά του ο Κασομούλης για την συνάντησί του με τούς καπεταναίους τής Πελοποννήσου και πρό πάντων με τόν Κολοκοτρώνη και τó Χρυσοσπάθη έχει μεγάλο ένδιαφέρον. 'Η αντίληψη πού είχαν οι Πελοποννήσιοι για τόν άγώνα στο Βορρά άφήνουν βαθείά έντύπωση στόν άναγνώστη, αλλά και οι λεπτομέρειες τής άλώσεως τής Τριπολιτσάς καθώς και οι σχέσεις των κοτζαμπάσηδων προς τούς καπεταναίους έχουν μεγάλη σημασία, όπως φάνηκε άργότερα στ' άποτελέσματα.

'Ο Κασομούλης από την Τριπολιτσά φθάνει στο "Αργος και παρουσιάζεται στόν 'Υψηλάντη, δίνοντας τά συστατικά γράμματα τής Μακεδονίας. Μας πληροφορεί τώρα για τó περιβάλλον του αντιπροσώπου του Γενικού 'Αρχηγού, πού κανένas δέν τόν λογάριζε, την πολιτική κατάσταση, πού έπικρατούσε στο Μωριά, και για τή συζήτησι πού έγινε επάνω στην έκστρατεία του 'Ολύμπου.

Ξεκινώντας ο Μακεδών άπεσταλμένος από τó "Αργος με τόν Γρηγόριο Σάλα, ως άρχηγό τής έκστρατείας του 'Ολύμπου, περιέρχεται άσκοπα, από τó φταίξιμο βέβαια του Σάλα, τά νησιά του Αιγαίου. 'Εδω μας δίνει μιά ώραία περιγραφή του κοινωνικού βίου των νησιωτών και πρό πάντων των Ναξιωτών, συγχρόνως δέ μας πληροφορεί για τά ώραία πατριωτικά αίσθήματα των νησιωτών απέναντι στόν άγώνα του 21.

Τέλος ύστερα από περιπλανήσεις φθάνει ο Κασομούλης στόν "Όλυμπο με λιγοστά πολεμικά έφόδια και στις 13 Μαρτίου 1822 έρχεται και ο άπερίγραφος Σάλας με τούς έπιτελείς του. 'Αρχίζουν άμέσως οι έχθροπραξίες πού βάσταζαν κανένα μήνα και τελικά οι ύπερασπιστές σέ κακά χάλια διεσκορπίσθησαν. 'Ο Κασομούλης με κάτι ύπολείμματα, σάν περιπλανώμενος πολεμιστής, αλλά με πίστι στόν άγώνα φθάνει στόν 'Ασπροπόταμο και προσκολλάται στόν άρματωλό Νικόλαο Στουρνάρη, ό όποιος έκτιμώντας χαρακτήρα και πατριωτισμό τόν προσλαμβάνει γραμματικό του, όπως συνήθιζαν τότε οι Καπεταναίοι.

Τώρα ο περίεργος αυτός πολεμιστής και γραμματικός μαζί, περιγράφει τις σχέσεις των Αίτωλοακαρνάνων άρχηγών, τις διχονοίες των, την εμφάνισι του Καραϊσκάκη και τις άντιζηλίες γύρω από την άρχηγία των άρματωλι-

κιών, πρό πάντων εκείνου τοῦ τῶν Ἀγράφων, ποῦ προσπαθοῦσε ὁ Καραϊσκάκης νά τό καταλάβῃ, ἐκτοπίζοντας τόν ἄλλο ὑποψήφιο Ράγκο. Ἐν συνεχείᾳ ἀσχολεῖται μέ τήν ἐκτρατεία τοῦ Σκόδρου πασά ἐναντίον τοῦ Ἀσπροποτάμου καί τῶν Ἀγράφων, τίς μάχες ποῦ ἔγιναν σ' αὐτά τά μέρη, τό προσκύνημα τοῦ Ἀσπροποτάμου καί τήν ἀναχώρησι τοῦ Καραϊσκάκη στήν Κεφαλλονιά, λόγω τῆς ἀσθένειας ποῦ τόν βασάνιζε.

Τά ὑπόλοιπα γεγονότα ἀναφέρονται στήν ἀφιξι τοῦ λόρδου Βύρωνα στό Μεσολόγγι, στήν δράσι τοῦ Μαυροκορδάτου, καθῶς καί στή δίκη τοῦ Καραϊσκάκη, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἕνα ἀπ' τά σπουδαιότερα κεφάλαια τοῦ συγγράμματος, λόγω τῶν περιστάσεων ποῦ διεξήχθη καί τῆς σκοπιμότητος ποῦ τήν ἐπέβαλλε. Ἐνδιαφέρουν πολὺ ἔχει καί ἡ ὥς συνέχεια τῆς δίκης τοῦ Καραϊσκάκη ἐπακολουθήσασα ἀνωμαλία καί οἱ αἰματηρές συγκρούσεις του μέ τοὺς ἀντιπάλους στά βουνά τῶν Ἀγράφων.

Στό τελευταῖο κεφάλαιο, ὁ Κασομούλης ἀσχολεῖται μέ τήν τοπική συνέλευσι τοῦ Αἰτωλικοῦ, τό ὀργανωτικό σύστημα τοῦ Μαυροκορδάτου, τήν ἀφιξι τῶν ἐπαναστατῶν τοῦ ἐμφύλιου πολέμου τοῦ Μωριά ποῦ κυνηγοῦσαν οἱ Ρουμελιῶτες τοῦ Γκούρα. Μέ τήν ἀναχώρησι τοῦ Κασομούλη γιά τό Ναύπλιο οὐκ ἐπίσημος ἀντιπρόσωπος τοῦ Στουρνάρη στήν Κεντρική Διοίκησι, τελιώνει ὁ πρῶτος τόμος τῶν Ἐνθυμημάτων.

Τήν ἱστορία τοῦ ἀρματωλισμοῦ ὁ Κασομούλης τήν ἔγραψε τελευταία καί τήν ἔβαλε σωστή κορῶνα στήν ἐργασία του. Ἐδῶ μᾶς παρουσιάζεται σωστός συγγραφέας μέ μεστωμένη σκέψι καί συνθετικὴ δύναμη ἀξιοπρόσεκτη. Εἶναι ὁ μόνος καί μοναδικὸς ἱστοριογράφος τοῦ ἐλληνικοῦ ἀρματωλισμοῦ, ἕνα θέμα ἀπὸ τὰ πρὸ δύσκολα. Ἡ κριτικὴ φυσικὰ θὰ καθάρισι καί θὰ τακτοποιήσῃ πολλὰ, ἀλλὰ τό ἔργο αὐτό πιστεῶ, ὅτι θ' ἀποτελέσῃ τὴ βάση γιά μιὰ κατοπινὴ συστηματικὴ ἐργασία.

Ἄς ἰδοῦμε ὅμως σύντομα τὰ σημεῖα ποῦ ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέρουν τὴ Μακεδονία. Ὁ Κασομούλης μᾶς παρουσιάζει τὴ δρᾶσι καί τὴ γενεαλογία τῶν ἀρματωλῶν ἀπὸ τό 17ο αἰῶνα κι' ὕστερα καί πρῶτο ἐπίσημο ἀρματωλὸ ἔχει τὸν περίφημο Μεϊντάνη ποῦ τὸν θέλει Κοζανίτη (σελ. 4), ἐπηρεασμένος βέβαια ἀπ' τὴν καταγωγή τοῦ ὁμώνυμου Παπαχαρίση Μεϊντάνη, τοῦ διαβασμένου κληρικοῦ συγγραφέα καί Φιλικοῦ. Εἶν' ἀλήθεια πῶς ὁ Μεϊντάνης (ὄχι Μεγδάνης) ἔδρασε στὰ Θεσσαλομακεδονικὰ διαμερίσματα (πρβλ. Ι. Βασδραβέλλη, Οἱ Μακεδόνες εἰς τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας Ἀγῶνας, Θεσσαλονίκη 1940 σελ. 244), ἀλλὰ τίποτε δὲν μᾶς πείθει ἐξ ὧν γνωρίζομεν, πῶς ὁ ἀρματωλὸς αὐτὸς εἶναι Μακεδὼν. Νομίζω λοιπὸν πῶς ἀξιοπιστότερος ἐδῶ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὁ Κ. Σάθας (Χρυσῆς τόμ. 3, 1865, σ. 692) ποῦ παραδέχεται τὸν Μεϊντάνη Αἰτωλοακαρνανά. Ἀλλὰ καί στήν Κοζάνη δὲν ὑπάρχει γραπτὴ ἢ προφορικὴ παράδοσι γιά Κοζανίτη ἀρματωλὸ μ' αὐτὸ τό ὄνομα. Ἀπ' τὴ μικρὴ ἐνθύμησι ποῦ βρῆκε ὁ κ. Μ. Καλινδέρης (Γραπτὰ μνημεῖα Δυτ. Μακεδονίας, Πτολεμαῖς, 1940, σελ. 54) στό Βελβενδὸ γιά τὸν Μεϊντάνη δὲν βγαίνει τίποτε διαφωτιστικό.

Μᾶς κάμνει ἐντύπωσι πῶς ὁ Κασομούλης δὲν μᾶς λέγει τίποτε γιά τοὺς ἀρματωλοὺς τοῦ Βερμίου καί τοῦ Ὀλύμπου ποῦ ἔδρασαν τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεϊντάνη. Τὸν Περδικάρη, τὸν Πολύζο ἢ Καλόγηρο, τὸν Σερμπέτη, τὸν Καραδημό (βλ. Βασδραβέλλη, ἔνθ' ἀνωτ. σ. 4, 5, 6, 241 — 248), ἀλλ' οὔτε καί γιά τὴ μεγάλη οἰκογένεια τῶν Ζιακέων, ποῦ 200 ὁλόκληρα χρόνια βαστοῦσε τὸν ἀγῶνα ἀπὸ τὰ Γρεβενὰ ἕως τὰ Ζαγοροχώρια, καθῶς καί γιά τὸν Γιάννη Πρί-

φτη, πού ἄφησε ἐποχή ἀλησμόνητη στὴ Σαμαρίνα καὶ γενικά στὴν Πίνδο. (Πρβλ. Wace - Thomson, *the Nomads of the Baluans* σ. 148 — 149 - Βασδραβέλλην ἔνθ' ἄνωτ. σ. 12 — 13, ὅπου καὶ τὸ τραγούδι τοῦ Πρίφτη.)

Ἄγνωστους ἄρματωλούς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μᾶς παρουσιάζει ὁ Κασομούλης τοὺς Βλαταιώτας Βράκαν καὶ Ντόκον, τοῦ ὁποῦ ἀπόγονοι ἀσχολούμενοι μὲ τὴν κτηνοτροφία σῶζονται σήμερα στὸ Βλάτσι.

Τὰ « Στρατιωτικά ἐνθυμήματα » παρέχουν πολὺτιμες πληροφορίες γιὰ τὸ ἔργο τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας στὴ Μακεδονία, γιὰ τὰ πατριωτικά κινήματα καὶ τὶς ἰδέες τοῦ λαοῦ τῆς. Ἰδιαίτερα γιὰ τὸ κίνημα τοῦ Ὀλύμπου καὶ τὶς ἄγνωστες ἕως τώρα λεπτομέρειες. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Ἡμερολόγιο τοῦ Θεοφίλου Καίρη, πού ἔχει λιγοστὰ πράγματα, μόνον ὁ Κασομούλης μᾶς δίνει μιὰ ζωντανὴ εἰκόνα τῆς ἀδόξου αὐτῆς ἐκστρατείας. Ἐδῶ ὁ Κασομούλης παρασύρεται ἀρκετὲς φορές ἀπὸ μιὰ εὐαισθία ἢ κρίσι τοῦ ἀπάνω σὲ γεγονότα ὑφίσταται κάποτε ἐπιρροές καὶ πρέπει νὰ τὸν συμβουλευώμεθα μὲ προσοχή. Σὲ πολλὰ σημεία καὶ πρὸ πάντων ἐκεῖ πού ἀνεμίχθη προσωπικά ὁ Κασομούλης, αὐτοβιογραφεῖται.

Οἱ λεπτομέρειες πού δίνει γιὰ τὴν κίνησι τῶν Φιλικῶν στὶς Σέρρες εἶναι ἐνδιαφέρουσες καὶ ἄγνωστες. Τώρα ἀντιλαμβανόμεθα γιατί οἱ Σερραῖοι δὲν μπόρεσαν νὰ κινηθοῦν, ἀφ' οὗ εἶχαν τόσο σπουδαῖο ἐπαναστατικὸ Κέντρο μὲ ἐπὶ κεφαλῇ τὸν Μακεδόνα Μητροπολίτη Χρῦσανθο ἀπ' τὸ Γραμματικόβο τῆς Νιάουσας. Εἶχε γνωσθῇ ἡ κίνησι στοὺς Τούρκους καὶ κάθε ἀπόπειρα ἦταν καταδικασμένη, ὁ δὲ δεσπότης Χρῦσανθος σκέφθηκε φρόνιμα τὴν περίστασι αὐτή.

Στὴ σελ. 35 ὁ Βλαχογιάννης βάζει μιὰ ὑποσημείωσι γιὰ τὸ Ζαφειράκη Λογοθέτη, πολιτικὸ ἡγέτη τῆς Νιάουσας στὴν ἐπανάστασι. Δὲν ἦταν ὁ Ζαφειράκης προδότης· πρέπει νὰ ξεριζωθῇ αὐτὴ ἡ ἀνακρίβεια καὶ ἡ γνώμη τῶν περισσοτέρων ἱστοριογράφων, (βλ. σχετικὰ: Βασραβέλλη ἔνθ' ἄνωτ. σ. 156.) "Ἐδρα τοῦ Καντῆ, Γενιτζέ-Βαρδάρ ἦσαν τὰ Γιαννιτσά, ἡ δὲ Νιάουσσα εἶχε δικὴ τῆς Καντῆ τὸν Ἀβδοῦλ Βεχάπ, πού σκότωσαν οἱ Νιαουσσαῖοι στὰ 1822 (σελ. 135 ὑποσ. 1).

Ὁ Νικ. Λασπᾶς (μᾶλλον Λασπιᾶς) εἶναι Σιατιστινὸς καὶ ὄχι Καστοριανὸς (σελ. 142 ὑποσ. 1) λόγιος καὶ φιλικός, γραμματικὸς τοῦ Στυλεῖμάν Πασᾶ στὰ Τρίκκαλα κι' ὕστερα τοῦ Χουρσήτ. (Φιλήμονος, *Δοκίμιον*, τόμ. Α' 399 καὶ Βασδραβέλλη, ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 146.) Τὸ σπῆτι τοῦ σῶζεται στὴ Σιάτιστα καὶ κατοικεῖται ἀπ' τὴν οἰκογένεια Γκαρκατσούγια.

Ὁ Νιόπλιος λέγεται Γεώργιος Ρούσης Νιόπλιος, κατὰ παραφθορὰν τοῦ *nobilis* = εὐγενής. Κληρονόμησε τὸν τίτλο ἀπ' τὸν πατέρα του, διδάκτορα τοῦ Πανεπ. στὴ Ραδόνα. Ὁ λογιώτατος Κασομούλης τὸν ἔφτιασε Νεόπουλο.

Ὁ Παναγιώτης Ναοῦμ εἶναι ἀπὸ τὴν "Ἐδεσσα (Βασδρ. 148, 157, 219, 231) καὶ « αἱ ὥραιαι καὶ σεμναὶ παρθέναι τῶν δύο πολιτειῶν ἐκείνων » εἶναι μόνον Σιατιστινές : ἀπ' τὴ Χώρα καὶ τὴ Γεράνεια.

Τὰ γράμματα πού ἔδωκε ὁ Κασομούλης στὸν Καπετὰν Διαμαντῆ (σ. 146) εἶναι προφανῶς ἀπ' τοὺς Σιατιστινοὺς. Δὲν νομίζω νὰ ἔχουν σχέση μὲ τὴ σύνοδο τῶν ἄρματωλῶν, πού ἔγινε τὸ Φλεβάρη τοῦ 1822 στὸ Βέρμιο κι' ἀπετάθησαν στὸν Δ. Ὑψηλάντη καὶ τὸν Καρατζᾶ. Ὁ Καρατάσιος ἔλειπε τότε στὴ Θεσσαλία, χτυπώντας τουρκικὲς ὀπισθοφυλακές. (Ἐπιστ. "Ἡβου Ρήγα παρὰ Βασδρ. σ. 147.) Στὸ Βέρμιο ἔφθασεν ἀρχὰς τοῦ 1823.

Στή σελ. 150 (ύποσ. 1) βγαίνει πάλιν στη μέση ή γνώμη του Σπηλιάδη (Α, 252) ότι ο προύχοντας της Βάλτας Ίωάννης Χατζηχριστοδούλου ή Γιαννιός ήταν προδότης. Συκοφαντία, που όφείλεται στο ότι ο Σπηλιάδης παρασύρθηκε από τη γνώμη μερικών Άγιορειτών. (Βασδρ. 119.)

Καί τώρα μερικά για τον Όλυμπο και τη Νιάουσσα. Το μεγαλύτερο ατύχημα για την έκστρατεία του Όλύμπου ήταν ότι είχε αρχηγό το Γρηγ. Σάλα, άσήμαντο άξιωματικό του Ρωσ. στρατού και φίλο του Δημ. Ύψηλάντη. Έτσι πήγαν άδικα οι θυσίες της Μακεδονικής αυτής περιφέρειας, που άν άρχιζε ένωρίτερα τον άγώνα μ' ένα πρόσωπο σημαντικό επί κεφαλής, θά βαστούσε σταθερά για κάμποσο καιρό και θ' ανακούφιζε τους γενναίους υπερασπιστές της Νιάουσας. Είναι όμως επίσης άλήθεια πως ο Όλυμπος και τα Πιέρια την εποχή εκείνη δεν είχαν άρματωλούς με δύναμι και όργανωσι όπως στα παλαιότερα χρόνια.

Ο Κασομούλης (σελ. 198 κ.έξ.) ούτε στη Νιάουσσα πήγε ούτε και μεγάλη σχέση είχε με τους υπερασπιστάς της· αλλά και «ο πανδαμάτωρ χρόνος» τον έκαμεν νά λησμονήσει και νά μπερδέψει ώρισμένα γεγονότα Ιστορικά γύρω άπ' τον άγώνα της μαρτυρικής αυτής πόλεως.

Έτσι στη σελ. 189 γράφει για κάποια δυσπιστία μεταξύ Καρατάσιου· Ζαφειράκη· Γάτσου. Τέτοιο πράγμα δεν σημειώθηκε τουλάχιστο στον άγώνα της Νιάουσας. Ο Ζαφειράκης πολιτικός άρχηγός, ο Γέρω Καρατάσιος στρατιωτικός με ύπαρχηγό τον Άγγελή Γάτσο, συμφωνούσαν και συνεργάζονταν άπόλυτα (Βασδρ. 154 κ.έξ.). Έξαιρείσι βέβαια άποτελούσε ο Διαμαντής στην Καστανιά, άλλ' αυτός πολεμούσε για τον έαυτό του περισσότερο και ύπωπτεύετο τους πάντας.

Ο πατέρας του Κασομούλη (σελ 207) γράφει καθαρά στο συγγραφέα μας ότι ή Νιάουσσα κήρυξε την επανάστασι στις 19 του Φλεβάρη· αυτή είναι ή άκριβής χρονολογία και άποδεικνύεται άπό πληθώρα έγγραφων που δημοσιεύομεν (Βασδρ. σ. 162 κ.έξ.), άλλά ο Κασ. και ο Βλαχ. αφήνουν νά υποθέσει κανείς ότι όταν έστάλη ο Μιχ. Κανούσης στη Νιάουσσα με γράμματα του Καΐρη έκ μέρους του άρχηγού του Όλύμπου Σάλα (13 Μαρτίου 1822) δεν είχε ακόμα άρχίσει ο άγώνας. Ο Κανούσης πήγε άργά στη Νιάουσσα και δεν βλέπουμε νά προσέφερε κάτι το θετικό στον άγώνα εκεί. Η σύγκρουσι στην Παναγία του Ντοβρά έγινε το τρίτον δεκαήμερο του Φλεβάρη. Είναι ή πρώτη νικηφόρος σύγκρουσι έναντίον του Χατζή Μεχμέτ Άγά (δηλ. του Κεχαγιά· μπε), που την άρχισεν ο Καρατάσιος και την τέλειωσε με τη σύμπραξι του Γάτσου· Ζαφειράκη, που έφθασαν τ' άπόγευμα. Το χωριό Δοβρά που ήταν ψηλότερα, Ν. Δ. του μοναστηριού, επάνω στο βουνό πυρπολήθηκε στα 1822 άπ' το Μεχμέτ Έμιν ή Έμπού Λουμπούτ, όπως κι' άλλα 120 χωριά στο Βέρμιο· Όλυμπο· Χαλκιδική. Συνεπώς οι γενναίοι Νιαουσσαίοι δεν περίμεναν τον Σάλα για νά κηρύξουν την επανάστασι. Άλλά και όταν άδοξα τέλειωσε ή τελευταία φάσι του άγώνος στα λημέρια των Λαζαίων, ο Καπετάν Διαμαντής (σ. 201 ύποσ. 4) δεν γύρισε στη Νιάουσσα για νά βοηθήσει τον Καρατάσιο, άλλά έμεινε στον Όλυμπο κι' ύστερα, μετά τη μάχη του Μπαμπά, πέρασε στη Σκιάθο και στη Σκόπελο. (Πρβλ. Ι. Βασδραβέλλη, τόμ 1 σελ. 78-79.)

Άσχετα όμως αυτές τις λεπτομέρειες, τα Στρατιωτικά Ένθυμήματα του Κασομούλη είναι σημαντικώτατα και προσφέρουν ύλικό σπουδαίο και άγνωστο μέχρι τουδε, θά άποβοούν δε πολύ χρήσιμα για μιá συνθετικώτερη έργασία.

Ι. Κ. ΒΑΣΔΡΑΒΕΛΛΗΣ